

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DİNİ JEOPOLİTİĞİ¹

RELIGIOUS GEOPOLITICS OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Cihan ÇİFCİ

İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat İncelemeleri Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1524-4086>

ÖZET

Din, medeni insanın ilk dönemlerinden beri toplumların idare edilmesi adına kullanışlı bir argüman olarak belirmiştir. İdareciler bu argümanı kullanarak sorgulanamaz bir güce kavuşmuştur. Bu güç ülkelerin hem iç politikalarını hem dış politikalarını belirgin biçimde etkilemiştir. Jeopolitik ise kısaca; mevcut coğrafyanın dış politikaya nasıl yön verdiğini araştıran bilim dalıdır denilebilir. Burada vurgulanması gereken önemli nokta; ilgili coğrafyanın ve bu coğrafyaya ait bütün güç unsurlarının birlikte değerlendirilerek analiz edilmesidir. Bu çalışmada ise jeopolitik kavramı ile siyasi coğrafya arasındaki farklara değinilmiştir. Ayrıca modern dönemin en çok kullanılan kavramlarından biri olan jeopolitiğin tanımı yapılarak, jeopolitiğin din ve inanç sistemleri ile kesişmesinin yani dini jeopolitiğin oluşmasının, ülkelerin politikalarını nasıl etki ettiği ya da edeceği ile tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Jeopolitik, Dini jeopolitik

ABSTRACT

Religion has emerged as a useful argument for the administration of societies from the earliest days of civilized people. By using this argument, the administrators have gained unquestionable power. This power significantly affected both the domestic and foreign policies of the countries. Geopolitics briefly; It can be said that it is the science that studies how the current geography directs foreign policy. The important point to be emphasized here is; It is the analysis of the relevant geography and all the power elements of this geography by evaluating them together. In this study, the differences between the concept of geopolitics and political geography are mentioned. In addition, the definition of geopolitics, one of the most used concepts of the modern era, was made, and it was discussed how the intersection of geopolitics with religion and belief systems, that is, the formation of religious geopolitics, affects or will affect the policies of countries.

Key Words: Religion, Geopolitics, Religious Geopolitics

1. GİRİŞ

İlk siyasi toplulukların ortaya çıkmasından günümüze kadar, coğrafya (alan) kavramı, siyaset ve politika yapıcılar açısından önemini korumuştur. 17.yy. ortalarında Avrupa' da devlet sistemlerinin değişmesi ile birlikte ulus devletler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan devletler, sınırları dahilinde gerçekleştirdikleri otoriteyi adeta devlet olmanın ön koşulu olarak görmüşlerdir. 19.yy. ortalarına doğru ise coğrafyanın siyasete etkilerini araştıran siyaset bilimciler yeni bir kavram olan jeopolitiği literatüre kazandırmışlardır. Yaşanan birinci ve ikinci dünya savaşı ve ardından ortaya çıkan soğuk savaş dönemi jeopolitiğe olan alakayı arttırmıştır. Soğuk savaştan sonra ortaya çıkan küreselleşme dönemi ise coğrafya-siyaset ilişkisinin yeniden yorumlanmasına sebebiyet vermiştir

Devletler açısından fiziki bir unsur olan coğrafya, politikalara yön veren temel belirleyicilerden birisidir. Ayrıca coğrafya ve stratejinin türevi olan jeostrateji kavramı da "üzerinde bulunan coğrafyanın askeri amaçlarla analiz edilip, askeri hareketin coğrafi koşullarının dikkate alınarak planlanması ve uygulanması bilimi" olarak tanımlanmaktadır (Tarakçı, 2003:190). Bununla birlikte coğrafi alanı asıl önemli kılan, coğrafyadaki politika yapıcılarının ve iç siyasi unsurların coğrafyaya yüklediği anlamdır. Dinsel kavramlarla anılan ve dini anlamları olan bir coğrafyaya politik açıdan anlam yüklenebilir. Şii siyasetinin önemli

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi. Filiz KATMAN danışmanlığında hazırlanan, Cihan ÇİFCİ'nin "İran'ın Dini Jeopolitiği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

merkezlerinden Kerbela ve Necef bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu mana da Dini jeopolitik, bir coğrafyayı anlamlandıran dini referanslı politik betimlemelerdir, denebilir.

Bu çalışmada, yukarıda belirtilenlerden yola çıkarak jeopolitiğin ne olduğu, jeopolitik-siyasi coğrafya farkı ve dini jeopolitiğin tanımı yapılacaktır. Bu bağlamda önerilen ana hipotez ise; Bir coğrafyaya yönelik politika uygulamalarında din faktörünün devreye girmesi, o coğrafyanın ilgililerini bağlayıcı durumların ortaya çıkmasına sebep olduğudur.

2. JEOPOLİTİK NEDİR?

“Jeopolitik; insanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplindir” (Dugin, 2016: 4) şeklindeki bir tanımlama, kavramın kullanıldığı erken dönemlerde yapılan tanımlara göre daha kapsayıcı olacaktır. Diğer bir geniş tanımlamaya göre ise jeopolitik; “Bir ülkenin menfaatlerini koruyabilmesi ve geliştirebilmesi için coğrafi konumuna ve ulusal güçlerine göre, takip edeceği dış politikaları, yapılanmaları ve kadroları belirleyen sübjektif bir bilim dalıdır.” (Tağma, 2000: 155). Suat İlhan’ a göre jeopolitik; “Coğrafyanın bütün unsurları ile aktifleşmesi ve bu unsurlar değerlendirilerek sonuçlar çıkarmasıdır. Fiziki coğrafya, başka bir deyimle coğrafi platformun üzerinde evrensel ve bölgesel güç merkezlerini karşılıklı olarak değerlendirir, politik güç ve hedef ilişkisini kurar. Bir devletin, devletler topluluğunun veya bir bölgenin güvenlik ve gelişme politikasının bilimsel zeminini oluşturur.”² Atilla Sandıklı’nın tanımına göre jeopolitik; “Bir milletin, milletler topluluğunun veya bir bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişen ve değişmeyen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir.” (Sandıklı, 2011: 2)

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak kendi tanımımızı yapacak ve jeopolitiği yorumlayacak olursak Jeopolitik; ekonomik, siyasi, dini, kültürel, askeri ve politik unsurları değerlendirmek suretiyle coğrafyanın politikaya nasıl yön verdiğini araştıran bilim dalıdır. Burada vurgulanması gereken önemli nokta; ilgili coğrafyanın ve bu coğrafyaya ait bütün güç unsurlarının birlikte değerlendirilerek analiz edilmesidir. Ayrıca unutulmamalıdır ki jeopolitik, politika üretmekten çok politika üretecek olanlara veri hazırlamakla ilgilidir. Görüldüğü üzere jeopolitik kavramı, farklı bakış açıları ile değerlendirilmiştir. Gerçekten Jeopolitik bazen bir ülkenin gelişme politikasının ontolojisini yansıtmış bazen de başat güç olma iddiasında ki bir rejimin ahlaki ve mantıki temelini atmıştır. “Kimi zaman kışlalarda, kimi zaman akademik platformlarda kullanılan, siyasal bilimlerde filizlenen ve gelişen bu kavram, farklı bakış açılarının farklı amaçlara ulaşabilmek için kullandığı, bazen bir disiplinin alt dalı gibi bazen disiplinler arası bazen de disiplinler üstü bir kavram olarak kullanılmıştır” (Karabulut, 2013: 28). Komplike bir kavram olarak değerlendirilen jeopolitik ile ilgili yazılmış akademik çalışmalar incelendiğinde, yapılan tanımlamaların farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu manada jeopolitiğin herkes tarafından kabul görmüş genel geçer bir tanımı bulunmamaktadır. Bunun sebebi, jeopolitiğin sürekli gelişen bir kavram olması ve multidisipliner bir alan olmasıdır. Öyle ki jeopolitik, coğrafya temelinde; dinler, kültür, siyaset bilimi, ekonomi gibi birçok alanı kapsamaktadır.

Vurgulanmasında fayda olan bir diğer husus; zaman zaman birbirleri yerine kullanılıyor olsalar da siyasi coğrafya ile jeopolitiğin birbirinden farklı kavramlar olduğudur. “Siyasi coğrafya ve Jeopolitik kelimelerinin coğrafya terminolojisinde yer alması hayli eskidir. Birincisi ilk defa 18. Yüzyılın ortasında görülmekle beraber, daha çok Ratzel’ in malıdır; 1897 de yayımlanan bir eserin adıdır. İkincisine gelince, bu da birinci dünya harbi sırasında ortaya atılmıştır.” (Öngör,1963: 1) Siyasi coğrafya; devletlerin coğrafi konumunu, doğal kaynaklarını, sınırlarını, demografisini, idari yapısını incelemektedir. Bu yönüyle siyasi coğrafya, devletlerin uygulayacakları politikalarla ilgilenmez. Oysa jeopolitik, devletlerin uygulayacakları politikalarla doğrudan ilgilenir devletlerin dış politikalarının tespitinde ve bu politikaların uygulanmasında doğrudan etkilidir. “Diğer bir deyişle siyasi coğrafya, yalnızca tasvir eder.” (Karabulut, 2013: 37). Jeopolitik ise daha ziyade dış politika ile ilgili geleceğe dair hükümler çıkartır. Ayrıca jeopolitiğin geleceğe dair hükümler çıkartabilmesi için devletleri aktif ve potansiyel güçlerinin belirlenmesi hatta karşılıklı güç kıyaslamalarının yapılması önem arz etmektedir.

Siyasi coğrafya ve jeopolitik arasındaki farklara rağmen jeopolitik, siyasi coğrafyadan faydalanmaktadır. Jeopolitik uluslararası ilişkileri çalışırken, siyasi coğrafyanın vereceği “nerede?” sorusunun cevabına

²<https://21yyte.org/tr/assets/uploads/files/318322%20suat%20ilhan.pdf>.

ihtiyaç duymaktadır denilebilir. Bu manada siyasi coğrafya ve jeopolitik birbirinden beslenen iki akademik sahadır denilebilir.

3. DİNİ JEOPOLİTİĞİN BİLEŞENLERİ

3.1. Din

Tanrı bilimi ya da Tanrı'dan kaynaklandığı düşünülen öğretilerin incelenmesi anlamında kullanılan teoloji ile gücün sevk ve idaresi şeklinde tanımlanabilecek olan siyaset, insanlık tarihi kadar eski bir ilişkiye sahiptir. Günümüzde devlet-din ilişkileri bağlamında değerlendirilen bu ikilem aslında görünenden daha karmaşık ve çok boyutludur. Çünkü dinlerin ve devletin sınırlarının nerde başlayıp nerde bittiği konusu net değildir. Aslında teoloji dinlerin merkezinde olan Tanrı düşüncesinin bir sonucudur. Politika ise devlet denilen mekanizmanın tezahürüdür. Bu şekilde düşünüldüğünde din ve politika, yönetim anlayışını belirleyen ve onu ayakta tutan iki sütun olarak nitelenebilir.

Yukarıda bahsedilen ikilemi izah edebilmek için insanlığın kültürel genetiğine göz atmakta fayda vardır. İnsanlar neden bir arada bulunma ya da toplulaşma ihtiyacı hissetmiştir? Bir arada bulunma ihtiyacı hisseden insanlar, kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözmek için ne gibi yöntemler bulmuşlardır? İlkel insanın bu konudaki zihin kodları, kültürel evrim neticesinde; modern insanın yönetim anlayışının, inanç sistemlerine bakış açısının ve bir arada yaşama düşüncesinin bilinç dışı kodlarını yansıtmaktadır. İlk insan topluluklarının bir arada yaşama düşüncesi, kendilerini dış tehditlere karşı korumak ihtiyacından kaynaklandığı düşünülebilir. Gerçekten toplu bir şekilde hareket edildiğinde her türden tehdidin daha kolay savuşturulduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Diğer bir sebep kadınların doğurganlığı olabilir. Kadın, fizyolojisi gereği doğum öncesinde yaklaşık bir yıl doğum sonrasında ise aylar süren hassas bir süreçle karşı karşıyadır. Kadın bu dönemde bakıma muhtaç bir pozisyonunda ve doğum yapma yetisi bulunmayan erkek doğal olarak koruyucu durumdadır. Bu durum, topluluktaki kadınların erkeklere ihtiyaç duymasını sağlamış ve erkek üyelerin birbirleri ile olan etkileşimlerini artırmıştır. Ayrıca doğadaki diğer canlıların yavrularından farklı olarak insan yavrusu, fiziken çok daha geç olgunlaşmaktadır. Örneğin bir aslan yavrusu birkaç ay gibi kısa bir sürede kuvvetlenip avlanmaya, kendi ayakları üzerinde durmaya başlamaktadır. Fakat insan yavrusunun erişkin olabilmesi yıllar almaktadır. Bu durum da erişkin bireylerin bir arada olup yardımlaşmasını zorunlu kılan sebeplerden biridir denilebilir.

İnsan, tarihin her döneminde, ihtiyaçlarına göre davranış kalıpları geliştirebilme yeteneğine sahip olmuştur. Bir arada yaşamaya başlayan insan toplulukları önceden hayvanları ve bitkileri yiyerek yaşamlarına devam ediyorlardı. Daha fazla bitki ve daha fazla hayvan ihtiyacı, insan topluluklarındaki nüfus artışına paralel olarak hasıl oldu. Böylece insanlar M.Ö 8500-9500 yıllarında, Türkiye, Batı İran ve Levant bölgesinin tepelik arazisinde tarıma başladı (Harari, 2018). İşte büyük ölçekli politik ve toplumsal sistemlerin kuruluşu, çiftçiliğin yarattığı ihtiyaç dışı üretim neticesinde oluşmuştur. Fakat oluşan politik ve toplumsal sistemlerin yönetici elitleri çiftçilerin ürettiklerini hiçbir zaman adil dağıtmamışlardır ve üreticilerin emekleri üzerine saltanat kurma yoluna gitmişlerdir. Kurulan politik sistemler, kendi devamlılıkları için insanları bir arada tutmak ve onları kendi meşruiyetlerine ikna etmek amacıyla bazı mitler ürettiler ya da var olanları, yine kendi devamlılıkları için kullandılar. Bu mitler, toplumları bir dönem Orta Çağ soylularının diğer insanlardan üstün olduklarına, bir dönem Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan milliyetçiliğin hayati bir metafor olduğuna, bir dönem de ise yöneticilerin sevk ve idare yetkisini tanrıdan aldıklarına ikna etmişlerdir.

İnsan hayvanlardan ayırın en belirgin özelliklerden biri hayal gücüdür. İnsan dışında hiçbir canlı hayal kurma, duyu organları ile algılanamayan düşünceler geliştirme yetisine sahip değildir. İnsan diğer canlılardan farklı olarak; gökyüzünde uçan kanatlı devleri ya da hareket eden büyük ağaçları hayal edebilir. İnsanlar bu gücü kullanarak reel hayata uygun gerçekliklerde yaratmışlardır. Dumanla haberleşmenin sağlandığı dönemden, uydu teknolojisiyle dünyanın öbür ucundaki biriyle görüntülü konuşma yapabildiğimiz bir döneme geçmiş olmamız aslında insanların hayalini kurdukları şeylerin zamanla gerçekleştiğinin kanıtıdır ve gerçekleşen şey aslında hayal kurmakla başlamıştır.

İnsanların, inanç sistemlerine (ya da dinlere) inanıyor olması da aslında somut olanla yetinmeyen insan zihninin bir tezahürüdür. Örneğin; ölümden sonra da bir yaşamın var olduğuna inanmak, insanın hayal edebilme gücüyle ilintilidir. Hiçbir maymunu, dünyada muz yememesi koşuluyla, öldüğünde dilediği kadar muz yiyebileceğine ikna edip elindeki muzun alamazsınız (Harari, 2018). Fakat insan böyle değildir. İnsan; istek ve arzularını, başka bir yaşamda daha iyilerini bulmak koşuluyla, terk edebilir. Evet, insanların bir

inanç sitemine tabi olması yaşayacağı acıları, sıkıntıları, bolluğu ya da kıtlığı bu sistem içerisinde değerlendirip inanç otoritesi olarak gördüğü kişilere biat etmesi insanın doğasının ürünüdür denilebilir. Aslında insanların uygarlaşma serüveninin ilk adımı, düşünme ve bilinçli diyaloglar kurma yetisini kazanmasıdır. Bu konuda ister evrimci teoriler olsun ister yaradılışçı fikirler olsun, bir “başlangıç kurgusu” içermektedir. Bu manada insan türünün bir yaratıcı tarafından yaratılması ile evrimleşme sonucu zaman içinde ortaya çıkışı arasında anlamlı bir fark yoktur. Birçok İslam alimi de Âdem’den önce insanımsı bir türün var olduğuna dair fikir beyan etmişlerdir. Bu yorumlara göre insan Âdem’den önce vahşi, diyalog kurma yetisinden yoksun, bozguncu bir türdür ve Ademle birlikte insan sorumluluk bilincine sahip, aklını kullanabilen, medeni bir türe dönüşmüştür. Örneğin; Ali Şeriatî Ademden önce ki insanımsı türe “Beşer” Âdem nesline ise “insan” demiştir (Şeriatî, 2012).

Bütün dinsel kaynaklı düşüncelerde olduğu gibi modern sosyal bilimlerde de insanın gelişme süreci; sosyal sorumluluklar, beslenme, cinsellik, yapıcı ilişkiler kurma gibi yetileri kazanması ile başlamıştır. Bu nedenle ahlak, aslında insanlaşmanın ifadesidir. İnsanın bu şuurlanma aşaması, kendini bilme keşfetme sürecidir. Akıl ve idrak anından önce, mesela hayvanlar gibi, içgüdüleri ve refleksleri ile yaşayan insan yani beşer olan insan şuurlanınca bu refleksler ve içgüdüleri terbiye etmiş, bunları iyi-kötü, doğru yanlış şeklinde kategorileştirerek kendi var oluş idrakine zarar veren alışkanlıklarından arınmaya başlamıştır (Özcan, 2016). Ahlaklanma süreci olarak nitelendirilebilecek bu dönem aslında insanın kendisinin var oluşunu meşrulaştıran bir dönem olmuştur. İşte ahlaklanma süreci dediğimiz bu dönemin kurallarının belirleyicisi büyük ölçüde inanç sistemleri yani dinler olmuştur. Bu açıdan bakıldığında idari sistemlerin meşruiyetini sağlan düşünceler ile hem beşerin kendi içinde ki insanlaşma sürecini hem de insanın, yaşadığı toplum içinde ki meşruiyetini sağlayan kuralların din kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Uygarlaşmanın en büyük adımlarından biri de tarım devrimi olmuştur. Daha önceleri bulduğu kadarını tüketen ve doğadan beslenen insan artık doğaya yön verme aşamasına geçmiştir. Bu aşamada insanlar, bulduğunu tüketmek yerine artık ihtiyacı olduğundan fazlasını üretmeye başlamıştır ve lükse kavuşmuştur. Üretim fazlasının oluşması bu fazlalığın çatışmalara sebebiyet veriyor olması neticesinde, insanların işlevsel bir yönetim anlayışı geliştirmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Çünkü lüksler zamanla ihtiyaç haline gelir ve yeni zorunluluklar ortaya çıkarır (Harari, 2018). Tarım döneminde, mevcut üretimi muhafaza etmek korkusu kaynaklı, doğanın kişiselleştirilip tanrılaştırılmasına bağlı olarak paganizmin gündeme gelmiştir. İlk Pagan tanrıları, insanların tarımsal üretimini sağlayan doğasal nedenlerden dolayı ortaya çıkmıştır. Sümerlerde En-An (su) ve Ki (toprak) asli tanrılarıdır (Armstrong, 2017). Bu dönem aynı zamanda toplumsal iş bölümünün yaygınlaştığı ve devlet fikrinin ortaya çıktığı dönemdir. “Bu nedenle pagan teoloji bu durumun yansıması olarak hiyerarşik ve değişmez bir tanrısallık üzerinden kurulan düzenin kutsanmasını ifade eder. Önceki devrin ‘ilk nedeni’ olan En-An tanrısı, artık yeni hiyerarşik düzende büyük gök tanrı haline dönüşür. Bu teoloji, isim değiştirerek tüm ilk tarım uygarlıklarında egemen olmuştur” (Özcan, 2016: 74). Pagan Teolojide tanrıların göğe yükseltilmelerinin, yani gök tanrı inancının, uygulamada devletin kutsanması ile paralellik gösterdiği düşünülebilir. Bu durumda devletler artık yöneticilerin şahsında tanrılaşmıştır. Toplumların öncelikleri, çalışmanın bu bölümünün başında işaret edilen sebeplere bağlı olarak, erkek egemen bir sosyoloji oluşturmuştur. Erkek odaklı gelişen toplumsal iş bölümü zaman ilerledikçe özel mülkiyetin kurumsallaşmasına bu da toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Toprağın mülkiyetinin toplumun aleyhine sahiplenilmesi sosyolojiyi tarım çağında köleler ve efendiler, sonra ki dönemlerde ise işçiler ve iş verenler olarak böldü. Sosyal sınıfları oluşturan bu gerçeklik, devlet sistemini de mülk sahipleri lehine bozmuş ve elitler devlete olan itaat kültürünü devam ettirmek için politika üretmeye başlamışlardır. Bu politikaların en etkili olanı din adamlarının sisteme dahil edilmesi olmuş ve din adamları ya da rahipler denilen zümre bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Rahip sınıfının otoritesi yönetime kutsiyet atfedilmesi sonucunu doğurmuştur. İlahi güçlere sahip oldukları düşünülen rahipler ve tanrının buyruklarını yerine getirdiği düşünülen krallar (ya da yöneticiler) toplumun ortak değerlerini temsil eden dokunulmaz ve vazgeçilmez bir statü kazanmışlardır. Böylece; inancın desteğini alan devlet kutsallaşmıştır. İlk zamanlar değişik seçim yöntemleri ile başa geçen yöneticiler daha sonraları “kutsal kan” metaforu ile vesayetçi bir anlayış geliştirmiş ve monarşinin temellerini atmışlardır. Yukarıda izah edilenler çerçevesinde; din ile devletin özdeşliği her iki kavramın kendi tanımlarından bağımsız bir şekilde bir bütünlük arz ettiği gözlemlenmektedir. Bu manada devletlerin dinleri zaman içinde farklılaşmış değişebilir ancak devletlerin dinselilikleri değişmez zira devlet, dinin siyasal olarak ifade edilmiş şeklidir (Özcan, 2016).

Çok tanrılı inançları aksine, tek bir tanrının var olduğu fikrini savunan Tevhit dinleri ve bu dinlerin peygamberleri büyük bir dönüşüm başlatmışlardır. Tevhit dinlerinin hepsi tek bir yaratıcının olduğunu ve sadece O'na kulluk edilmesi gerektiği mesajını iletmektedirler. Örneğin İslam Dini'nin kutsal kitabında: “Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz”³ şeklinde bir ayet bulunmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde halkın üstünde olan, sorgulanamaz, denetlenemez ve kutsal makamların yerlerini tek bir tanrının aldığı ve sayılan zümrelerin ancak topluma hizmet için var oldukları mesajının iletildiği sonucunu çıkartabiliriz.

Din ve Devlet arasındaki ilişki, halkçı denilebilecek bir öze sahiptir. Yani devlet ve din toplumun üzerinde ayrı ayrı birer kavram değil, toplumun ortak kültürel hafızasının tezahürü hüviyetindedir. Yönetici (Kral) bu bilincin şuurun temsilcisi, savaşçılar iş görücü, rahipler ise düzenin muhafızları konumundadır. Bu dengeler bozulduğunda krallar tanrılaştırılmış, rahipler tanrı adına rant elde etmeye başlamış, savaşçılar ise cuntalaşmıştır. Böyle bir bozulmanın olduğu ortamda pagan inanışlarından beri var olan, devletin adalet ile olan özdeşliği zarar görmüş olmaktadır.

Tek bir yaratıcının olduğunu varsayan Tevhit Dinleri yukarıda bahsedilen düzeni tahrip edici özellikler barındırmaktadır. Tevhit Dinlerine göre Allahtan (Tanrıdan) başka ilah yoktur ve insanlar yalnızca ona kulluk etmelidirler. Allah' tan başka ilah yoktur demek siyasal kertede devleti-kralları, rahipleri, egemen sınıfları; halkın üstünde, denetlenemez, sorgulanamaz, kutsal makamlar olmaktan çıkarmış, onları halkın iş görücüsü ya da temsilcisi durumuna getirmiştir (Muhammed, 2016). Tevhit dinleri dönemin halklarının anlayabilecekleri dilde ve yalınlıktadır. Ayrıca tevhit mesajı, yukarıda bahsedilen bilgilerden anlaşılacağı üzere özü itibarıyla, paganist teolojinin reddi amacını taşır. Nuh peygamber dönemi, (tahminen M.Ö. 3200-2700 arası) büyük tufan sonrası yeniden tarımsal düzenin inşa dönemidir. Sümer metinlerinde Ziusudra, Akad-Babil Gılgamış Destan'ında Utnapiştim olarak geçen Nuh, adeta ikinci Âdem olarak tufan sonrası insan türünün yeniden gelişmesi ve insanlaşma sürecinin devamı için ikinci ata konumundadır (Özcan, 2016: 94).

Tevhit dinlerinin peygamberlerinden olan İbrahim peygamberin (tahminen M.Ö 1700-1500) İslam Dini'nin kutsal kitabında Sümer, Elam ve Babil medeniyetlerinin dini sembolleri olan güneşi, ayı ve yıldızı reddedip tek bir tanrının var olduğunu kabul etmesinden bahsedilir.⁴ Tevhit dinlerinin bu mücadelesi tanrı Krallar olarak ortaya çıkan Mısır firavunları ile Musa peygamber arasında ve sonrasında da devam etmiştir. Evet, Tevhit dinlerinin tarih sahnesine çıkışlarından bahsettikten sonra bu dinleri devlet sistemleri üzerlerindeki etkilerini de değerlendirip bu bahsi kapatacağız. Yeni Ahit' in bir bölümünde Hristiyanlara “Sezar' ın hakkı Sezar'a Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya” vermeleri yazılmıştır. Bu emir Hristiyanlığın temel ilkelerinden birisidir. Bu manada tarihsel süreçte Hristiyanlıkta temel olarak iki otorite olmuştur. Bunlardan birisi Tanrı diğeri Sezar yani kral ya da devlet otoritesidir. Bu iki otorite literatüre “Kilise ve Devlet” olarak yansımıştır. Tarihte bu iki güç zaman zaman çatışmış zaman zaman birlikte hareket etmişlerdir. Bugün bu iki kavramın birbirinden ayrı olarak varlıklarını sürdürdüklerini görmekteyiz. İslam'da modern dönemlere kadar böyle bir ayrılık fikri belirmemiştir. Klasik İslam'da devlet tektir, bölünebilir ya da ayrılabilir değildir.

“Birbirleri ile ilişkide olan üç Ortadoğu dini Müslümanlık, Hristiyanlık ve Musevili arasında ki siyasi farklılıklar kutsal dayanakları olan tarihi anlatılarda açıkça dile getirilmektedir. Musa, halkının kölelikten ve çölden çıkışında öncülük etti, ama “Vadedilmiş Topraklara” girmesine izin verilmedi. İsa çarmıhta öldü, takipçileriye yüzyıllar sonra Roma imparatorlardan birine Hristiyanlığı kabul ettirip Roma ile sonra diğer devletlerle uzun, sorunlu bir ilişkiye girinceye kadar, zulüm altında yaşayan bir azınlıktan ibaretti. İslam peygamberi Muhammed, dünyevi başarılarla yaşarken ulaştı, kısa zaman sonra büyüüp bir imparatorluğa dönüşecek olan devletin başına geçti (Lewis, 2017).

Gerçekten İslam peygamberi Muhammed sadece bir toplum inşa etmekle ya da sadece ayetleri tebliğ etmekle kalmadı. Aynı zamanda hükümdarı olduğu bir devlet kurdu, vergi topladı, savaş yaptı barış imzaladı, diplomatik ilişkilerde bulundu. Bu çerçeveden bakıldığında İslam'daki tek devlet anlayışının kültürel kodları görülebilmektedir ve Hristiyanlık geleneğindeki Din-Devlet ayrımının İslam öğretilerinde karşılığı yoktur. Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun çöküş döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Hristiyanlar zulüm altında yaşamaya çalışıyorlardı. Hatta o dönemde; Tanrının inananların sınamak ve onları arındırmak için çile ve cefa çektirdiğine inanılıyordu (Lewis, 2017). İslam öğretilerinde ise Tanrı

³ <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>

⁴ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/6-enam-suresi>

insanlara eza cefa çektiren değil onlara yardım eden koruyup gözeten bir figür olarak tasavvur edilmiştir. İslam'ın içinden doğan azınlık mezheplerde kısmi bir istisna söz konusudur. Şiiler arasında neredeyse Hristiyanlık tarzı bir çile ve tutku görülebilmektedir. Bu durum İslam'ın üstünlük iddiasıyla birleştiğinde çok büyük bir toplumsal güce dönüşmüştür. İşte İran İslam Devrimi bu toplumsal hareketliliğin bir sonucudur denilebilir.

3.2. Coğrafya

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre coğrafya; “yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşerî, siyasal yönlerden inceleyen bilimdir” (TDK 2011). Coğrafyanın tanımını yapan bilim adamlarının yaptıkları tanımlamalar birbirinden farklı olmakla birlikte her biri için insan-mekân perspektifine dayalı farklı fikirlerin ifade edilmesi şeklinde açıklamak mümkündür. “İlkçağda (eski çağda) günümüz coğrafya bilimi ve coğrafi düşüncesinin temelini oluşmasında; Tales (M.Ö. 636-546), Herodotos (M.Ö. 484-426), Aristoteles (M.Ö. 384-322), Hipparchus (M.Ö. 180-127) ve Batlamyus (M.Ö. 90-168) gibi düşünürlerin de büyük rolleri olmuştur. Bunlar içerisinde Herodotos, başta Anadolu olmak üzere Doğu Avrupa'nın güneyinden Hindistan'a kadar uzanan sahalarda geziler yapmış ve gezip gördüğü bölgelere ait tarihi ve coğrafi özellikleri, dokuz ciltten oluşan "Herodot Tarihi" adlı eserinde tasvir etmiştir”. Orta çağda batılı ve özellikle Yunan coğrafyacılarından sonra, İran ve Hint astronomi ve coğrafya eserlerinin, İslam Dünyası tarafından tanınmasıyla, coğrafya biliminde oldukça önemli gelişmeler kaydedilmiştir. (Özgen, 2010). Bu dönemde, matematik coğrafya ve özellikle yerin çevresinin ölçülmesi ve çeşitli haritaların, Biruni (978-1048), İdrisi (1099-1154) ve İbni Haldun (1332-1406) gibi Orta çağ İslam Dünyası'nın önemli bilim insanları tarafından yapılması, coğrafya biliminin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Özçığlar, 2003).

Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul' u fethetmesi ile dünya coğrafi alanlarında yeni bir dönem başlamıştır. Dönemin adı Yeni Çağ'dır. Dünyanın önemli jeostratejik alanlarından bir tanesi olarak görülen İstanbul' un, Osmanlı'nın eline geçmesi sonrasında, Avrupa'ya göç eden Bizanslı bilim insanları, “Rönesans” hareketinde önemli rol oynadılar. “Rönesans ve Reform eskinin düşünsel kalıplarını yıkmış; deniz aşırı toprakların bulunuşu Batı Avrupa ülkelerindeki insanların yeni toplumları tanımalarını sağlamış; bu gelişmeler deneyci eğilimleri güçlendirmiştir. ... yeni ve uzak ülkelere yapılan gezileri anlatan kitaplar yeni gözlemler sağlamış ve soyut şeyler yerine somut olanlara ilgi duyulmaya başlanmıştır” (Duverger, 2002: 12). Yakın çağda bilimsel amaçlı yapılan çalışmaların bazıları da coğrafya biliminin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda, XVIII. yy. sonları ve XIX. yy'in başlarından itibaren, modern coğrafya biliminin temelleri atılmıştır. Alman gezgin ve bilim adamı Alexander Von Humboldt (1769- 1859), Botanik ve biyocoğrafya dalındaki çalışmalarına temel oluşturan seyahatler yapmıştır. Fiziki coğrafyanın kurucusu olarak da bilinen bilginin araştırmaları 4 ciltlik “Cosmos” adlı eserde toplamıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerine yaptığı seyahat ve araştırmalarla adını duyuran Humboldt, çalışmalarında, yeryüzü şekilleri, iklim ve doğal bitki örtüsü arasında sıkı bir korelasyon olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Latin Amerika'da Humboldt soğuk su akıntısını da keşfetmiştir. (Özgen, 2010)

Devlet kavramı evvelden beri kutsal, uğruna ölünebilecek bir değer olarak düşünülmüştür. Devlet kavramının altını dolduran unsurlar 20.yy. sonlarına doğru tekrardan yorumlanmaya başlanmıştır. Bu tarihlerden itibaren devletin, artık sadece bir toprak parçasından ibaret olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Eski dönemlerde, bir devletin diğer bir devleti işgal etmesinden anlaşılan, işgale uğrayan ülkenin topraklarının işgalci devletin eline geçmesiydi. Fakat modern dünyada bu durum farklılaşmıştır. Artık Ülke ya da Devlet denilince akla, sadece fiziki coğrafyadan ibaret bir kara parçası gelmemektedir. Yani coğrafya kavramına yüklenen anlamda farklılaşmıştır çünkü artık coğrafyayı asıl önemli kılan şeyin o coğrafyaya yüklenen anlam olmuştur. Çalışmamızın konusunu da ifade edebilmek adına bir örnek verecek olursak; Şii siyasetinin önde gelen bölgelerinden olan Kerbela, her yıl Şii dinamizmini güncelleyen bir vizyona sahiptir. Sezai Karakoç'un “İslam'ın Üç Atlısıdır Şam, Bağdat, İstanbul... İslam'ın diriliş hareketi düşüncesinin madde planında coğrafyaya yansımış halidir⁵ şeklindeki söylemi yukarıda bahsedilen duruma bir diğer örnektir.

3.3. Politika

Politika; insanların aralarında oluşan çatışmaların, mücadelelerin nasıl yönetileceği konusunda geliştirilen fikirlerin bütünüdür. İnsanlar; sosyal ve ekonomik şartları, yaradılışları, çıkarları ya da fikirleri açısından birbirlerinden farklıdırlar. Bu farklılıklar politikanın temelini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında

⁵<http://www.ulukanal.com/sezai-coskun-sezai-karakoca-gore-islam-in-uc-atlisi-sam-bagdat-istanbul/3033/>

aslında politika toplumda ki değerlerin paylaşılmasıdır ve çatışmanın amacı ise iktidarın ele geçirilmesidir (Kapani, 2009). Bu şekilde düşünüldüğünde aslında politikanın iki temel unsuru bünyesinde barındıran bir kavram olduğu düşünülebilir. Bu kavramlardan biri “çatışma” diğeri ise “iş birliğidir”. Yani politika, uzlaşma zemini olarak düşünülebileceği gibi bir çatışma dili olarak da yorumlanabilir.

Çağdaş politika biliminin oluşma sürecinde belirli bir başlangıç noktası tespit edebilmek hayli güçtür. Bununla beraber, bu alandaki çalışmaların ilgi ve ağırlık merkezinin siyasal olayların incelenmesi konusu üzerinde toplanması, gelişmelerin başlangıcı olarak sayılabilir. Dikkatlerin siyasal olaylar ve bunlar arasındaki ilişkiler üzerinde toplanması, normatif çerçevenin dışına çıkmayı ve anayasal kurumların anlatımı ile yetinen kurumsal yaklaşımdan uzaklaşmayı gerektirmiştir. Zira bu yaklaşımın, kurumların gerçekte nasıl işlediği, devlet ve siyaset hayatında olayların gerçekte nasıl cereyan ettiğini açıklama bakımından yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Siyasal realiteyi kavrayabilmek için, hukuk kuralları çerçevesinde normatif açıdan olması gerekeni değil, fakat pozitif açıdan olanı incelemenin gerekli olduğu bilincine varılmıştır. (Kapani, 2009)

Politika, zaman ve mekân bakımından evrenselliğe ve sürekliliğe sahiptir. Eski çağlardan bugüne kadar, ilkelinden gelişmiş olanına kadar tarih içinde insan toplulukları siyasal bir nitelik taşımışlardır. Toplum, ekonomik ilişkilerin ve insan yapısının farklılaşması, ya da teknik ve teknolojik gelişmelerin yaşanması sonucunda politikanın artık ortadan kalkacağı yolundaki fikirler (Marxist görüş gibi), bugün itibarıyla doğrulanabilmiş değildir. Gelecek için sosyal gerçekler açısından şunu söyleyebiliriz: İnsanlar arasında fikir ve rant paylaşımı meselesi var olduğu sürece bu ayrılıkların sebep olacağı çatışmalar da var olacaktır. Dolayısıyla politika da var olacaktır.

İnsanlar, bir arada yaşama fikrini benimsediklerinden bu yana, aralarında çıkan çıkar çatışmalarını çözenin yollarını aramışlardır. Bu çatışmaları önlemenin en işlevsel yolu belki de toplumda yaşayan insanları ortak bir mit etrafında toplamak ve herkesin saygı duyduğu değerler üretmektir. Örneğin 1 kilo patates ile 1 kilo elmayı takas ederek, bir mutabakat çerçevesinde ihtiyaçları karşılıklı gideren insanlar için, bir hekimin bir insanı iyileştirmesinin kaç kilo elmaya denk geleceği ya da hekimin ihtiyacı olan şeyin hasta olan kişide bulunup bulunmadığı şeklindeki problemler takas ekonomisini çökertmiştir. Takas ekonomisinin geçerli olduğu toplumlarda; toplum, artık takas yöntemi ile ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş; insanlar ortak bir değerde birleşip parayı kullanıma sokmuşlardır. İnsanların tamamının, küçük bir çanta dolusu kâğıt ile lüks bir arabanın değiştirilebileceğini kabul etmesi; takas ekonomisinin, üretim anlayışının gelişmesine paralel olarak karmaşıklaşan ekonominin gerekliliklerine yanıt vermekte işlevsiz kalması neticesinde icat edilen paranın, şu ana kadar insanoğlunun yarattığı en etkili karşılıklı güven ilişkisinin sembolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çıkar çatışmaları, yukarıda bahsedildiği üzere toplumu; değerler, inançlar ya da benzeri mitler etrafında toplayarak çözülebilmektedir. Fakat günümüzde uluslararası sorunların çoğu zaman toplumların inanç ve değerlerinin çatışmasından kaynaklandığı da bir gerçektir. Bütün bu söylediklerimiz, politika biliminin henüz “gelişme halinde” bir sosyal bilim dalı olduğunu gösterir. Ancak bu nitelendirme, onun gerçek anlamda bir bilim sayılmayacağı yolundaki itirazları geçerli kılmaz. Bütün bilimler bir gelişme aşamasından geçmişlerdir. Politika biliminin bugünkü eksiklikleri, boşlukları ve karşılaştığı “büyüme güçlükleri” ne olursa olsun, bu alanda şimdiye kadar yapılan çalışmalardan elde edilen olumlu sonuçları inkâr etmeye imkân yoktur. Her şey bir yana, geliştirdiği yeni araştırma ve tahlil metotları ile modern siyasal bilim politika sürecine gerçekçi bir açıdan bakma olanağını sağlamıştır. Bu realist bakış açısı sayesinde devlet ve siyaset konuları geleneksel birtakım soyut ve anlamsız kavramlardan, fiksiyonlardan, "efsanelerden", sosyal gerçeklikle ilgisi olmayan içi boş kuramlardan arınmıştır. Bu, belki de başlı başına en önemli gelişme sayılabilir. (Kapani, 2009)

4. DİNİ JEOPOLİTİK NEDİR?

Toplumların uzlaşabilmesine zemin hazırlama iddiasında olan dinler, modern dünyada ayrılıkların ve çatışmaların sebepleri haline dönüşmüşlerdir. İnsanlık tarihinin kadim kültür alanı olarak görülen Orta Doğu coğrafyası, İbrahimi Dinlerin çıkış merkezi olmasına karşın, kaos ve savaşlarla anılmaktadır. Coğrafya, dinler için tarihin her döneminde özel anlamlar ifade etmiştir aynı zamanda kültürel kimliğin aidiyet alanıdır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, coğrafyayı tanımlarken, dini argümanların eksik kalmasının o tanımlamaların kapsayıcı olmayacağı anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu tanımlamalar örnek olarak Davut Kılıç'ın “Coğrafyanın kutsallığı, üzerinde yaşayan insanların yüzyıllardır zihinlerde oluşturdukları sembollerin bütünüdür” (Kılıç, 2008). Şeklindeki açıklamasını gösterebiliriz. Politika ise din ve

coğrafyanın oluşturduğu kültür zemininin bir tezahürüdür denilebilir. Fakat coğrafya ve politika dini değerlerle kutsandığında ortaya; efsanevi liderler, sorgulanamayan otoriteler, kutsanmış devletler, uğruna ölünecek topraklar gibi algılar ve yargılar çıkmaktadır. İşte “Dini Jeopolitik” de böylesine hassas dengelerin gözetildiği, benzerliklerin ve farklılıkların kesiştiği bir noktadır. Yukarıda bahsedilenler ışığında dini jeopolitiği; sembolleştirilen, kutsiyet atfedilen coğrafi unsurların ya da mekanların, ülkelerin iç ve dış politikalarına yaptığı etkileri tartışan bilim dalıdır, şeklinde tanımlayabiliriz.

Çalışmamızın başlarında kısaca izah etmeye çalıştığımız jeopolitik teorilerde dini argümanların belirleyici birer faktör olarak ele alınmamış olmaları göze çarpmaktadır. Bununla birlikte globalleşme ivme kazandıkça jeopolitik kavramının ekonomik, psikolojik, dini, kültürel yansımaları da değerlendirilmiş ve jeopolitiğin klasik tanımlamaların yerlerini artık daha kapsayıcı tanımlamalar almıştır. Bu minvalde dinin, coğrafya perspektifinde, devletlerin politikalarını etkileyeceğine dair görüşler de vardır. Örneğin; 1948 yılında yayımladığı “Medeniyetler Yargılanıyor” isimle makalesinde A. Tonybee; Batının İslam dünyası üzerindeki yoğun saldırısının iki medeniyeti karşı karşıya getireceğini belirtmektedir (Tonybee, 2016).

Bernard Lewis İnanç ve İktidar isimli kitabında İslam’la Batı arasındaki savaşı medeniyetlerin çatışması olarak tanımlamıştır (Lewis, 2017). Avrupa’daki ideolojik parçalanmanın sona ermesinin, Avrupa Hristiyanlığı ile İslam dünyası arasında ki kültürel farklılığı yeniden gündeme getirdiğini savunan Huntington; Orta Doğu ve Avrasya’nın bu iki medeniyetin çatışma zeminini oluşturacağını belirtmiştir (Huntington, 2018). Orta Doğu, semavi dinlerin merkezi olması sebebiyle dini jeopolitiğin anlaşılabilirliği için yakından takip edilmesi gereken ilk bölgedir. Bu kadim coğrafya dinlerin etkisini yok saymak, bölgeyi sıradanlaştırmaktan öteye gitmemektedir. Fakat ilahi dinlerin merkezi olarak tasvir edilen bu coğrafyada farklılıkları önceleyen idari sistemlerin var olması, bölgeyi istikrarsızlığa ve kaosa itmiştir. Dini jeopolitik merkezli politikaların uluslararası ilişkilerde genel olarak başarısız oldukları, uzlaşmadan ziyade çatışmalara sebep oldukları bir gerçektir.

Bunu sebebi; dini jeopolitik perspektifinde üretilen politikaların sorgulanmaz ve taviz verilemez değerler üzerinden geliştirilmesidir. Bu duruma örnek olarak Kudüs meselesi gösterilebilir. Kudüs ilahi dinlerin hepsi için büyük bir öneme sahiptir. T. Herzl gibi seküler düşünceli bir idareci⁶ dahi, Yahudi devletinin kurulması sürecinde Kudüs’ü birleştirici bir unsur olarak kullanmıştır. Kudüs’ün birleştiriciliğinin dini arka planı aslında Yahudiliğin kutsal sayılan kitabı Tevrat’ta izlenebilmektedir. “Ey Kudüs seni unutursam sağ elim işlemez olsun. Seni Hatırlamazsam seni en yüksek sevincimin üzerinde tutmazsam dilim damağıma yapışsın.”⁷ Sosyolojik tabanı İslamcı gruplardan oluşan idarecilerde Kudüs meselesi üzerinden kendi tabanlarını konsolide ederek hem iç hem de dış politikada etkili olabilmektedirler. Müslümanların bu konuda ki hassasiyetleri de yine Yahudilerinkinde olduğu gibi dini referanslıdır. Gerçekten Müslümanların kutsal kitabı Kuran’da “Bir gece, kendisine ayetlerimizi gösterelim diye, kulunu Mescid-i Haramdan (Mekke) çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksaya (Kudüs) götüren Allah eksiklerden münezzektir⁸ denilmiş ve Kudüs’ün Müslümanlar için de sadece bir coğrafi bölge olmadığını işaret edilmiştir.

Kutsal metinlere dayandırılan dış politik uygulamalar doğal olarak keskin ayrımları, uzlaşmaz tavırları beraberinde getirmektedir. Hatta dini söylemler; sorgulanamaz oldukları için ve saygı duyulması şart metinlere dayandırıldıkları için, çoğu zaman devletlerin yaptığı zorbalıkları, kısımları, hukuksuzlukları, haksızlıkları perdelemektedir. Bu da özellikle dini motifli coğrafyaların neden kaos içerisinde bulunduğunu açıklar niteliktedir.

Sağduyu ve akılcılıktan uzak yöntemlerin benimsendiği coğrafyalarda oluşan sorunlar ve bu sorunlarla mücadele edebilmek için geliştirilen politikalar her dönem idarecilerin gündeminde olmuştur. Buna örnek olarak bir İsrail gezisinde dönemin İsrail başbakanı Ehud Barak’ın Filistin sorununu gündeme getirerek “Biz bu toprakları idare edemiyoruz ne yapsak kavga çıkıyor. Osmanlı, tek şeritli jandarma onbaşısı ile buraları idare etmiş bunu sırrı nedir?” diye sorduğunda Süleyman Demirel şu cevabı vermiştir: “Bunu sırrı, Osmanlı onbaşısının kolundaki şerittir. Çünkü o şerit imparatorluğun simgesidir. Şerit sıradan bir rütbe değildir. Onun arkasında, imparatorluk ve padişahla halk, hukuk ve adalet vardır. Düzeni bozanı anasından doğduğuna pişman eden kudret, devlet ve otorite vardır” (Akçay, 2012).

⁶ <http://www.avlaremaz.com/2017/10/15/theodor-herzl-siyonizm-ve-ii-abdulhamid-ayse-hur/>

⁷ <https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=637&mc=1&sc=500>

⁸ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/İsrâ-suresi/2030/1-ayet-tefsiri>

5. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DİNİ JEOPOLİTİĞİ

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere din, İran'ın politik parametrelerinden biri teşkil eder ayrıca, bu zemin üzerinde teşekkül eden stratejik zihniyet ve dış politika uygulamalarının da belirleyicisi ve yönlendiricisi konumundadır. Tüm inanç sistemlerinde olduğu gibi İran'ın resmi mezhebi olan Şiiilikte de ülke içinde ya da ülke dışında bazı mekanlara kutsiyet atfedilmekte ve bu mekanlar üzerinden politika üretilmektedir. Meşed kentindeki İmam Rıza türbesi ve müstemilatının bir devlet politikası olarak tadile edilmesi ve Şii hac faaliyetlerinin önemli merkezlerinden biri haline getirilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Sekizinci İmam olan İmam Rıza'nın türbesi İran devriminden sonra, İran'ın Şiiiliğin merkezi ve başlıca temsilcisi olduğu fikrinin Ortadoğu'da Şii kitleler arasında yaymaya yönelik bir siyasi argüman olarak kullanılmıştır. Ortadoğu'nun her yerinden ve İran'ın içinden olmak üzere yılda yaklaşık 12 milyon Şii, İmam Rıza türbesi ve devletin özellikle sahiplendiği bu türden kutsal yerleri ziyaret etmektedir. Irak özelinde ise; 2006 yılında, başta Meşed ve Kum olmak üzere İran'daki Şii kutsal mekanlarına hac ziyaretinde bulunmak isteyen Iraklılara, İran'ın Bağdat, Basra ve Nefes konsoloslukları tarafından günde üç bin vize verilmektedir (Barzegar, 2008).

Diğer taraftan, ülke dışı kutsal mekanların ilgili ülkenin dışarıya dönük sosyal ve siyasi ilişkilerinde, kısaca dini jeopolitiğinde oynadığı rolün İran özelinde bir örneği de İran'ın Suudi Arabistan ile ilişkilerinde, İslam'ın şartlarından biri olarak her Müslümana farz olan Haccın konumudur. 1979 devriminden sonra yapılan ilk hac esnasında İran'lı hacıların "kafirlerden kurtuluş" gösterilerinin düzenlenmesi olayında olduğu gibi, İran için hac ibadeti sadece dinin emrettiği bir vazife olarak görülmemiş, Suudi Arabistan için bu açıdan bir iç güvenlik meselesi olarak algılanmıştır. Bu algı İran'la hacıların ile Suudi güvenlik güçleri arasında zaman zaman çatışmalara da sebebiyet vermiştir. İran ile Suudi Arabistan arasındaki mücadele Irak, Suriye ve Bahreyn'de de görülebilmektedir. Şiiilik ve Vahhabiliğin birbirini tekfir eden ekoller oluşu bu çatışmaya zemin hazırlamaktadır.⁹

Şii mezhebinin tarihsel evriminde Irak coğrafyasının ve Irak'ta kutsiyet atfedilen yerlerin itikadi bir önemi bulunmaktadır. Örneğin; Hz. Ali'nin kabri Nefes şehrinde Hz. Hüseyin'in Kerbela şehrinde, yedinci imam Musa Kasım'ın Bağdat'ta bulunmaktadır. Irak'taki Şii Müslümanlarca kutsal kabul edilen mekanlar İran'ın Irak münasebetlerinde her dönem belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin; 1906 İran Anayasa Devrimi ile 1979 İran İslam Devrimi arasındaki süreçte, Nefes havzasındaki alimler İran toplumu ve siyasetindeki nüfuzları ile İran iç siyasetine müdahil olmuşlar ve İran'da ki iç siyasi gelişmelere etkiye bulunmuşlardır.¹⁰ Buna ilave olarak İran'ın Irak iç siyasetini etkilemesi hususunda Iraklı Şiiiler İran için kullanışlı bir argüman olarak öze çarpmaktadır. Öyle ki Irak siyasetinin en güçlü figürlerinden biri olan İslami Dava Partisi 1957 yılında Nefesli alimler tarafından sekülerleşme karşıtı olarak kurulan bir partidir. Bu parti ilerleyen süreçte, özellikle ABD'nin Irak işgali sonrasında, önemli siyasi bir aktör haline gelmiştir. Şii din anlayışının sembol siyasi aktörlerinden biri olan bu parti halen faaliyetlerine devam etmektedir.

İran'ın Ortadoğu'ya dair geliştirdiği dış politik tavır açısından en önemli coğrafyalardan biriside Kudüs şehridir. Kudüs sadece Şiiiler için değil tüm İslam alemi için kutsiyeti tartışmasız mekanlardan birisidir. İran'a göre Kudüs halkı mustazafın, İsrail Devleti ise müstekbirin hüviyetindedir. Bu açıdan, Kudüs'teki müslümanların kurtarılması ve İsrail'in yok edilmesi gerekmektedir. Kudüs'ün İran'ın dini jeopolitiği açısından önemine söylemler üzerinden de örnek verilebilir. İran Devrim Muhafızları ordusunun gayri nizami harpte uzmanlaşmış kadrosu olan elit özel kuvvetlerinin ismi "Kudüs Gücü" dür. Söylem düzlemindeki bu uygulamaya ek olarak eylem düzleminde icraata geçirilmiş bir örnek de 1979 devriminden beri Müslümanlar için kutsal kabul edilen Ramazan ayının son Cuma gününün, Kudüs günü olarak kutlanmasıdır. Burada vurgulanmasında fayda olan diğer bir husus söylem ve eylem açısından Kudüs meselesinin gündemde olmasının ülkeler için hem iç hem de dış kamuoyu açısından büyük bir meşruiyet zemini oluşturduğudur.

Mekansan faktörlerin yanı sıra modern İran ulusal bilincinin gelişimine katkı sağlayan olaylarda meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de "Tütün İsyanı" olarak bilinen, İngiliz yayılmacılığına tepki olarak ortaya çıkmış toplumsal hareketlilik. 1891 yılında gerçekleşmiş olan bu hareketi İngilizlere verilen tütün imtiyazı yüzünden zarar görenler tarafından ateşlenmiş, Şii din adamları ve İran'ın önde gelen

⁹ <https://iramcenter.org/iran-ve-suudi-arabistan-arasinda-hac-krizi/>

¹⁰ <https://www.haksozhaber.net/okul/irak-siileri-ve-kaderleri-1071yy.htm>

entelektüelleri tarafından da desteklenmiştir. Bu manada; Şii ulemanın modern dönemde İran siyasetine ilk doğrudan müdahalesi “Tütün İsyanı” sırasında olmuştur denilebilir. Şii ulemanın bu tavrı 1979 da yaşanacak olan İran İslam Devrimi'nin ilk kıvılcımı sayılabilir. Tütün İsyanı, Şah'ın İran'da üretilen tütünün üretilmesi satışı ve ihracatı hususlarında İngiltere'ye tanıdığı imtiyazların halkta rahatsızlık yaratması neticesinde meydana gelmiştir. Şah'ın bu politikasının, hali hazırda İran'da güç mücadelesine girişmiş olan İngiltere gibi güçlü bir ülkenin siyasi desteğini almak amaçlı olduğu düşünülebilir ancak oluşturulan dış politika stratejisinin ülke içinde yaratacağı dalgalanmaları hesaplayabilmek hem desteği veren güç için hem destek alan taraf için dikkatli şekilde analiz edilmesi gereken bir husustur. Zira bu türlü dalgalanmalar daha sonraki yüzyılları da etkileyebilecek sonuçlar doğurabilmektedir.

Toplumların yaşadıkları olaylar ve bu olayların sonuçları hem halklar üzerinde hem de ülke politikaları üzerinde doğrudan etkilerde bulunmaktadır. Toplumsal hareketliliğe neden olan vakalar üzerinden doğru analizler yapıldığında devletlerin politikalarına yön veren kültürel ve psikolojik nedenler belirlenebilmekte, belirlenen bu nedenler bundan sonra olabilecek senaryolar ve oluşturulması muhtemel politikalar üzerine adeta bir gelecek projeksiyonu tutarak ön görülerde bulunabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda Tütün İsyanını analiz edecek olursak; ilk olarak Şii ulemanın ülkenin ekonomik politik ve sosyal dokusu üzerindeki tesiri artmıştır diyebiliriz. İkincisi, kalabalık halk kitlelerinin hareketliliği ülkedeki sivil toplum anlayışının gelişimine katkı sağlamıştır. Son olarak kadim İran toprakları üzerinde “Din” kavramının ne kadar etkili ve birleştirici bir güç olduğu bir kez daha anlaşılmış ve anti emperyalizm söyleminin öncülüğü artık dini grupların eline geçmiştir.

Yükselen anti emperyalizm söylemi ise, Şah rejimine karşı en güçlü olan yapı olan din adamlarına; Milliyetçiler, Liberaller ve Sosyalistler gibi toplumun her kesiminden düşüncüyü, yanlarına alabilme şansı tanımış ve bu kesimler Şah'ı “ABD'nin Şahı” ilan ederek 1979 İran İslam Devrimine giden yolu hazırlamıştır.

6. SONUÇ

Uluslararası ilişkiler, devletlerin güvenlik stratejileri ve onların çıkarları üzerine kuruludur. Dolayısı ile ülkelerin iç dinamikleri moral değerleri hatta halkların kültürlerini inşa eden kutsal değerler bu sahada ikincil olarak nitelendirilebilir. Bu noktada İran İslam Cumhuriyetinin dış politika anlayışı, yukarıda belirtilen kalıba uyan ve uyman taraflarıyla, özgün bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan; giriş bölümünde ortaya konulan hipotezin geçerlilik durumunu, elde edilen bulgular perspektifinde, değerlendirmek yerinde olacaktır. Önerilen hipoteze göre; bir coğrafyaya yönelik politika uygulamalarında din faktörünün devreye girmesi, o coğrafyanın ilgililerini bağlayıcı durumlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

İlgili bölümde izah edildiği üzere, insanlar hem kendi ontolojileri gereği hem de değişen toplumsal düzen içerisinde oluşan yönetim anlayışının bir tezahürü olarak dinlere ihtiyaç duymuştur. Özellikle islam peygamberi ve sonrasında gelen erken dönem yöneticilerin hem devlet işler ile hem dini meselelerle iştigal etmeleri islam inancını benimseyen toplumlarda dinin bağlayıcı bir mevhum olarak belirmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer taraftan şu da düşünülebilir ki, din kavramı bazı toplumsal reaksiyonlar için çarpan etkisi yaratarak bu reaksiyonların daha geniş çevrelere yayılmasını sağlayabilmektedir. Örneğin; başta İngiltere'ye verilen tütün imtiyazı sonucunda bu iş ile iştigal eden üreticilerin başlattığı Tütün İsyanı (1891) Şii ulemanın desteğini alarak daha da büyümüş ve topyekün bir isyana dönüşerek 1979 devrimini ilk sinyallerini vermiştir. İngiltere gibi güçlü bir devletin uluslararası desteğini almak amacıyla Şah tarafından verilen bu imtiyazın, Şii alimlerin fetvaları ile tütün satıcılarının kepenk kapatması sonucunu doğurmasından anlaşılacağı üzere dini bir reaksiyonla karşılaşmış olması Şah yönetimi için İran içerisindeki “din damarının” bağlayıcılığını gözler önüne sermiştir denilebilir.

Bu konuda asıl örnek ise İran İslam Devrimi olmuştur. Öyle ki çalışmanın ilgili bölümünde belirtildiği üzere Şah rejimine karşı oluşan muhalif blok (Liberaller, solcular ve diğer zümreler) Şii ulemanın etrafında toplanmış ve ulema, devrim sürecinin başat aktörü haline gelmiştir. Diğer taraftan İran'da yaşanan devrim, bölgede nüfuz yarışına giren diğer devletlerin, kendi politikalarını değişen paradigmalara göre yeniden belirlemelerini zorunlu hale getirmiştir. Bu anlamda çalışmanın başında önerilen hipotezin geçerli olduğu yorumu yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akçay, E. (2012). *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.

Armstrong, K. (2017). *Tanrı'nın Tarihi*, İstanbul: Pegasus Yayınları. Çeviri: Hamide Koyukan.

Barzegar, K. (2008). *Iran's Foreign Policy in Post-Invasion Iraq*. Middle East Policy. Cilt 15 Sayı 4

Dugin, A. (2016). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, İstanbul: Küre Yayınları. Çeviri: Vügar İmanov.

Duverger, M. (2002). *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi. Çeviri: Ü. Oksay)

Harari, Y. N. (2018). *Hayvanlardan Tanrıları: Sapiens*, İstanbul: Kolektifi Kitap. Çeviri: Ertuğrul Genç

Hungtinton, S. (2018). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul: Okyanus Yayınları. Çeviri: Cem Soydemir.

Kapani, M. (2009). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karabulut, B. (2013). *Strateji Jeostrateji Jeopolitik*, Ankara: Barış Kitabevi.

Kılıç, D. (2008). *Ortadoğu'nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:13, No:1

Lewis, B. (2017). *İnanç ve İktidar, Ortadoğu'da Din ve Siyaset*. Ankara: Akılçelen Yayınevi. Çeviri: Ayşe Mine Şengel.

Muhammed, İ. (2016). *Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, Ankara: Timaş Yayınları. Çeviri: Rahim Acar.

Öngör, S. (1963). *Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt: 18, Sayı:1

Özcan, A. (2016). *Teolojinin Jeopolitiği*, İstanbul: Yarı Yayınları

Özgen, N. (2012). *Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel paradigmaları*. İzmir: Ege Coğrafya Dergisi. Cilt 19. Sayı 2.

Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar*, Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi.

Şeriatı, Ali. (2012). *İnsanın Dört Zindanı*. Ankara: Fecr Yayınevi.

Tağma, K. (2000). *Yeniden Yapılanma Kuralları Jeopolitik İstihbarat Strateji*, Ankara: Demokraside Birlik Vakfı.

TDK. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toynbee, A. J. (2016). *Civilization on Trail*. Oxford University Press.

Tülümen, T. (1998). *İran Devrimi Hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

İnternet Kaynakları

Coşkun, S. (2019, Haziran 22). *Sezai Karakoç'a Göre İslam'ın Üç Atlısı Şam, Bağdat, İstanbul*. <http://www.ulukanal.com/sezai-coskun-sezai-karakoca-gore-islam-in-uc-atlisi-sam-bagdat-istanbul/3033/>. (Adresinden Alındı).

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2019, Haziran 21). <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>. (Adresinden Alındı).

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2019, Haziran 21). *Kuran Meali*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/6-enam-suresi>. (Adresinden Alındı).

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2019, Haziran 23). *Kuran Meali*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/İsrâ-suresi/2030/1-ayet-tefsiri> (Adresinden Alındı).

Hür, A. (2019, Haziran 13). *Theodore Herzl, Siyonizm ve II. Abdülhamit*. Avlaremos. <http://www.avlaremos.com/2017/10/15/theodor-herzl-siyonizm-ve-ii-abdulhamid-ayse-hur/> (Adresinden alındı.)

- İlhan, S. (2019, Mayıs 19). *Jeopolitik Kavramı ve Unsurları*, 21.yy Türkiye Enstitüsü, <https://21yyte.org/tr/assets/uploads/files/318322%20suat%20ilhan.pdf>. Adresinden alındı.
- Erbaş. N. (2019 Haziran 26). *İran ve Suudi Arabistan Arasında Hac Krizi*. <https://iramcenter.org/iran-ve-suudi-arabistan-arasinda-hac-krizi/>. (Adresinden Alındı).
- Kedourie. E. (2019 Haziran 27). *Irak Şiileri ve Kaderleri*. <https://www.haksozhaber.net/okul/irak-siileri-ve-kaderleri-1071yy.htm>. (Adresinden Alındı).
- Tevrat. (2019, Haziran). <https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=637&mc=1&sc=500>. (Adresinden Alındı).

